

Тәрбие жұмысының теориясы мен әдістемесі

Оқытушы: профессор Әбенбаев С.Ш

№ 3 ЛЕКЦИЯ

Тәрбие жүйесі: мәні,
құрылымы және негізгі
компоненттері

Жоспар:

- 1.Тәрбие процесі күрделі динамикалық жүйе ретінде.
- 2.Тәрбие жүйесі: мәні, құрылымы және негізгі компоненттері, олардың өзара байланысы.
- 3.Тәрбие жүйесін құру және дамыту міндеттері.
- 4.Тәрбие жүйесінің қалыптасу және даму кезеңдері, олардың ерекшеліктері. Тәрбие жүйесінің қалыптасу деңгейін анықтау өлшемі.
- 5.Педагогика тарихында тәрбие жүйесінің жан-жақтылығы.
- 6.Тәрбиенің гуманистік жүйесі және оның негізгі міндеттері мен принциптері.
- 7.Қазақстан мектептеріндегі тәрбие жүйесі. Қазіргі мектептегі тәрбие жүйесі мазмұнының проблемалары.

Оқу курсының модульдар бойынша проблемалық сұрақтары:

1. Мектепте оқушылардың жеке басын қалыптастырып дамытуда бірыңғай тәрбие жүйесін құру маңыздылығы қандай?
2. Мектептегі оқу-тәрбие жұмыстарын басқарудың қандай құрылымдарын білесіз?

1.3.1. Тәрбие процесі күрделі динамикалық жүйе ретінде.

- Тәрбие процесі – *күрделі динамикалық жүйе*. Өйткені, ол үнемі үзіліссіз даму, қозғалмалы, өзгермелі жағдайда болады.

Тәрбие процесінің **үзіліссіз** жағдайы қоғамның талабына сай оның үнемі дамуымен сәйкес келеді.

Қозғалмалылығы – жанұя тәрбиесі, мектептегі мақсатты әртарапты тәрбиелік іс-шаралар мен мектептен тыс мекемелердің әртүрлі қызметі және баланың қызығушылығымен байланысты түрлі іс-әрекеттері, мүмкіндіктері, өмірлік тәжірибесі және әлеуметтік ортасы қарастырылса, ол мұғалімге тәрбиеде манёврлік жасауға, қажетті кезде нәтиже беретін жол таңдауға мүмкіндік береді.

Өзгермелілігі – оның жағдайға, тұрғылықты мекен-жайға, балалардың жас ерекшелігі мен жеке басының мүмкіндігін ескерумен, сондай-ақ өмірдің әртүрлі жағдайына, баланың өмір сүріп отырған ортасына т.с.с. тәуелді болуымен сәйкес анықталады.

Тәрбие процесінің диалектикасы өзінің **қарама-қайшылығында** ашылады. Өйткені бұл процес түзу, жайдан жай жатық өтпейді. Тәрбие процесінде **дау-дамай** (конфликт) болып тұрады. Мәселен, баланы қайта тәрбиелеу процесі.

Қарама-қайшылық жіктеледі:

```
graph TD; A[Қарама-қайшылық жіктеледі:] --> B[ішкі (биологиялық, тұқым қуалаушылық)]; A --> C[сыртқы (орта)];
```

ішкі (биологиялық,
тұқым қуалаушылық)

сыртқы (орта)

Ішкі қарама-
қайшылық

A blue rectangular box on the left contains the text 'Ішкі қарама-қайшылық'. A large yellow arrow points from this box to a large blue rounded rectangle on the right. The blue rounded rectangle contains three numbered paragraphs of text. The text is in white and blue colors, with some words highlighted in red. The background of the slide is light blue with some abstract lines on the left side.

1) Бұл дамудың көзі. Олар тәрбие процесінің дамуында **қозғаушы күші** болады. Ішкі қарама-қайшылық түрінің негізгі мазмұны тұлғаның қажеттіліктері мен оларды қанағаттандыру мүмкіндіктері арасындағы қарама-қайшылық болады.

2) Ішкі қарама-қайшылықтың басқа да түрі бар, ол тәрбиеленушіге шешуді қажет ететін әлеуметтік маңызды міндеттердің артуы мен оның бұл міндеттерді шешудегі іс-әрекеттері және іс-қимылдарына кедергі болатын **мүмкіндіктері** арасындағы қарама-қайшылық.

3) Ішкі қарама-қайшылықтың үшінші түрі – сыртқы қарама-қайшылықтың ықпалы мен тәрбиеленушінің ішкі талпынысы арасындағы қарама-қайшылық.

Сыртқы қарама-қайшылық -

- ықпалы тәрбие процесінің нәтижелілігіне зор әсер етеді. Ол тәрбие процесінің жағымды немесе жағымсыз өтуі үшін жағдай тудыруға қабілетті.

Оған **мысал ретінде** мектепте мақсатты ұйымдастырылған тәрбие процесі мен қоршаған ортаның стихиялық ықпалын, мектеп пен қоғамның арасындағы (қазіргі жастардың өмір сүретін ортасының әлеуметтік портреті), бұқаралық ақпарат құралдары (елдің саяси өмірі), мемлекеттің өткен тарихы, қоғамның мұраты), мектеп пен отбасының, тәрбие барысында сөз бен істің, тұлғаны дамытуда қоғамның талаптары мен оған оқушылардың нақты даярлау деңгейінің сәйкес келмеуі (кейбір жағдайда бұл талаптар мүлде ескерілмейді) арасындағы қарама-қайшылықтарды келтіруге болады.

Тәрбие процесінің *ерекшелігі*, бұл процестің *күрделігімен* сипатталады.

1. Ең алдымен, бұл мақсатты процесс (тәрбиенің мақсаты баланың жүрегіне жақын әрі түсінікті болуы міндетті)
2. Тәрбие процесінің жан-жақтылығы. Өйткені оған жанұя, мектеп, қоғам, жекелеген тәрбиешілер, мектептен тыс мекемелер қатысады.
3. Тәрбиелеушінің әрекеті, оның бала тәрбиесіндегі жетістігі тек оның сол саладағы біліміне ғана емес, сонымен бірге оның шеберлігіне де байланысты болады. Өйткені, тәрбие - бұл өнер.
4. Бұл процестің нәтижесі оқыту процесіне қарағанда әрқашанда жақын аралықта сезіле бермейді, олар көзге онша көрінбей өтіп отырады.
5. Бұл процесс әр кезде тұрақты болмайды, керісінше динамикалық, яғни өзгермелі, қозғалмалы жағдайда болады.
6. Бұл процес ұзақ мерзімді қамтиды. Өйткені тәрбие адамның туғаннан өлгенге дейінгі барлық өмірін қамтиды.
7. Тәрбие процесінің үзіліссіздігі.
8. Тәрбиенің сатылығы.
9. Тәрбие процесінің екі жақты және белсенді болу сипаты. Тәрбие процесіне негізінен педагогтар мен оқушылар қатысады.
10. Тәрбие процесінің нәтижесінің анық болмауы. Оның мәнісі, тәрбиенің белгілі бір нақты жағдайда болғанымен де, оның нәтижесі әртүрлі болып келуі.
11. Тәрбие процесінің біртұтастық (комплекстік) сипатының болуы. Олбұл процестің мақсаты, міндеттері, мазмұны ұйымдастыру формалары мен әдістерінің бірлікте, біртұтастықта болуын көздейді.

1.3.2. Тәрбие жүйесі: мәні, құрылымы және негізгі компоненттері, олардың өзара байланысы

Егер **тәрбие** жағымды жағдай тудыра отыра *тұлғаның даму процессін басқаруды* қарастырса, **тәрбие жүйесі** – педагогикалық әрекеттің **компоненттерінің** (мақсаты, тәрбие субъектілері, олардың іс-әрекеттері, қарым-қатынасы, ортасы, жүйені басқару т.б.) белгілі бір қатаң тәртіппен орныққан жиынтығы ретінде *тәрбие процесінің мақсатын* нәтижелі жүзеге асыруды қамтамасыз етеді.

Жүйе

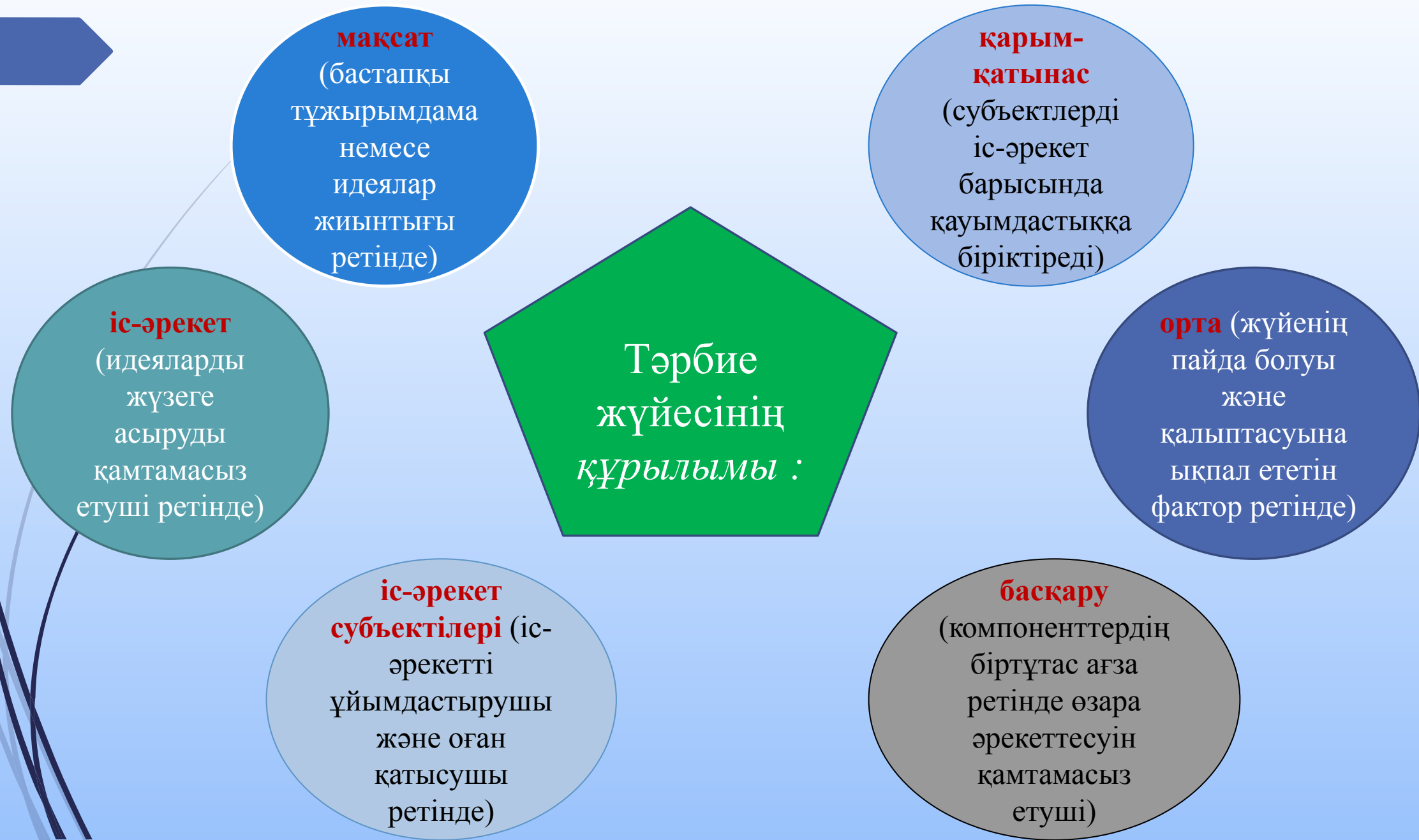
белгілі бір **қатаң тәртіппен**, логикалық тұрғыда өзара байланысты болып келетін элементтердің құрылымы.

Құрылым

[структура] (латынша *structura* – строение) – бұл жүйедегі элементтердің орналасу тәртібі. Жүйенің құрылымын қабылданған өлшем бойынша элементтер (компоненттер) құрайды және олар бір бірімен өзара байланыста болады.

Тәрбие жүйесі белгілі бір **тұжырымдама** (концепция) негізінде құрылады: мақсаттар, міндеттер, принциптер, жетекші идеялар, педагогикалық теориялар, жағымды тәжірибелер. Тұжырымдама болашақ тәрбие жүйесінің **«үлгісі»** (модель) ретінде қызмет етеді, ол өз кезегінде педагогикалық ұжымның әрекетіне бағыт-бағдар береді.

□ **Тұжырымдама** – белгілі бір затқа қатысты *көзқарастар жиынтығы, негізгі идея, бастапқы ой* ретінде түсіндіріледі.

1. Тәрбие жүйесін **тәрбие мақсатына** қатысты проблемалардың шешімін таппай құру мүмкін емес. Өйткені білім беру саласының, сондай-ақ басқа да салалардың қызметкерлерінің **әрекеттері** мақсаттар және міндеттер арқылы анықталады. Соған орай қазіргі ғылымда тәрбие мақсатын анықтауда көбінесе **мәдениетшілдік** (культуралогиялық) **көзқарасқа** басымдық берілуде. Бұндай қатынас ұлттық және әлемдік мәдениетте әлеуметтік-тарихи қалыптасқан рухани-мәдени құндылықтарға негізделіп, әрекеттің нәтижелі болуын қамтамасыз етеді.

2. Әрекет негізінен **жүйе құрушы фактор**, егер оны ұйымдастыруда барлық субъектілердің педагогикалық әрекеттері қажеттілікке ие болса және ол біртұтас педагогикалық процесте оқу және оқудан тыс жұмыстарды байланыстыра алса ғана өз міндетін орындай алады. Тәрбие әрекеті жүйе құрушы фактор болуы үшін ол, ең алдымен, ортақ мақсатқа, тұлғағаның маңызды шығармашылық әрекетіне және гуманистік сипатқа ие болуы тиіс. Тек осы факторлар ғана **жүйенің тәрбиелік күшін анықтауға** мүмкіндік береді.

□ Тәрбие жүйесі жоғарыдан ұсынылмайды, керісінше педагогикалық әрекеттің барлық субъектілерінің күш-жігері арқасында құрылады. Сондықтан ол тұралап қалмайды, керісінше *күрделі динамикалық жүйе* ретінде үнемі дамушы фактор болып саналады. Сонымен бірге тәрбие жүйесінің даму процесі бірыңғай сара жолмен жүрмейді, керісінше ол *қарама-қайшылықта* болып келеді. Ондағы өрлеу немесе құлдырау немесе ұзақ мерзімді тұрақтылық оған тән қасиет болып келеді. Сондықтан тәрбие жүйесінің дамуы, ең алдымен тәрбие процесіндегі қарама-қайшылықтарды жоюға қызымет етеді. Ол, өз алдына, оның тұрақты дамуына маңызды ықпал етеді.

3. Қазіргі (гуманистік) тәрбие жүйесінің субъектілері болып тек педагогтар ғана емес, сонымен бірге балалар да болады. Бұның авторитарлық жүйеден айырмашылығы, онда бала басымдықпен тәрбие субъектісі болып келеді. Бұндай жүйенің ерекшелігі педагогтар мен балалар қойылған мақсатқа өзара әрекеттесуі барысында қол жеткізеді. Оның негізгі шарты *гуманистік тәрбие жүйесінің маңызды мұраты ретінде балалар мен үлкендердің ұжым болып бірлесе әрекеттесуі.*

4. Қарым-қатынас – жүйеге қатысушы субъектілер арасында өзара байланысты орнықтыруда және дамытуда пайда болатын тұлға белсенділігінің бірден бір әмбабап формасы (таным, еңбек, ойын және т. б.). Ол тәрбие жүйесінің міндетті компоненті ретінде өзінде **3 элементтің** бірлігін қарастырады: ақпараттық (ақпарат алмасу), перцептивтік (өзара түсіністік) және интерактивтік (тәрбие жүйесіндегі субъективтердің өзара әрекеті, олардың бір-біріне ықпалдастығы).

- 5. Қандай да бір жүйе белгілі бір **ортасыз** өмір сүре алмайды. Тәрбие жүйесі тәрбиелік ортаны қалыптастырудан басталады. Тек тәрбиелік орта ғана балаға мақсатты түрде оның дамуына нәтижелі ықпал ете алады. Философиялық-педагогикалық көзқарастар бойынша **«ортаның»** мағынасы кең болып келеді.

1) табиғи және географиялық орта.

Ондағы әртүрлі жағдайлар мен факторлар бала тәрбиесіне әртүрлі жағдайда ықпал етеді. **Фактор** (латынша factor – делающий, производящий - жасаушы, шығарушы) – белгілі бір процестегі мәнді жағдай, қозғаушы күш, себеп деген ұғымды білдірсе, **жағдай** (условия) - белгілі бір нәрсенің соған байланысты болу шарты.

2) әлеуметтік-мәдени орта.

Оған: жалпы алғанда қоғамның экономикалық, саяси, әлеуметтік, мәдени дамуы; нақты алғанда мектеп, тәрбиешілер; мектептен тыс тәрбие мекемелері; қоғамдық ұйымдар; ресми және бейресми бірлестіктер; мәдениет ошақтары мен қызметкерлері; бұқаралық-ақпарат құралдары және т.б. жатады. Бұлар баланың өмір сүруінің **макро ортасы** ретінде танылады.

Ал баланың отбасы, оның мүшелерімен өзара қарым-қатынасы, ауласы, ондағы достары, туған-туыстары, көршілері оның **микро ортасы** болып саналады.

6. Л.А. Байковой, Л.К. Гребенкиной және т.б. пікірінше тәрбие жүйесін **басқару** – бұл «мақсат қоюда, оған жету жолдарын анық белгілеуде (стратегия), іс-шараны ұйымдастыруда (тактика), нәтижелерді бақылау және бағалауда **өнер**». Тәрбие жүйесінің нәтижелі өмір сүруінің негізгі **өлшемі** – *бала тұлғасын дамыту*. Соған байланысты *тәрбие жүйесін басқару* өзінде, ең алдымен жүйе мен оған қатынасушы субъектілердің өзара әрекеттесуін және олардың өзара ықпалдасу процесін басқаруды қарастырады. Тәрбие жүйесін басқарудың негізгі **қызметіне** жатады:

- оқу-тәрбие процесіне қатынасушылардың өзара даму, шығармашылық әрекеттерін ұйымдастыру;

- оқу-тәрбие процесінің тұтастығын қамтамасыз ету (ондағы мақсат, мазмұн, формалар және әдістер);

- тәрбие процесі және оған қатысушылардың әрекетін диагностикалау;

- мектеп, отбасы және жұртшылықтың бала тәрбиесіндегі тығыз қарым-қатынасын орнықтыру;

- үлкендер мен балалардың өзара қарым-қатынасын ізгілендіру.

Тәрбие жүйесінің **мазмұны** 2 аспектіні қарастырады:

- ғылыми білімдер, көзқарастар, құндылықтар және тәрбие мазмұнында қарастырылатын компоненттер;
- тәрбие мазмұнын, қалыптасқан әлеуметтік тәжірибелерді меңгертудегі әртүрлі іс-әрекеттер.

Тәрбие жұмысын ұйымдастыру – бұл жүйедегі барлық компоненттер мен оған қатынасушылардың іс-әрекеттерін тәртіпке келтіру немесе реттеу, ол өз кезегінде оның мақсатын қоюда, қызыметін және дамуын үйлестіруге мүмкіндік береді. Тек ұйымдастырудың арқасында ғана тәрбие жүйесінің барлық құрылымдары қалыптасады: басқару құрылымы, педагогикалық әрекеттің құрылымы, ұжымдағы қарым-қатынас құрылымы және т.б.

Тәрбие жұмысын реттеу жүйеге іштен немесе сырттан ықпал ету барысында болуы мүмкін. Сонымен бірге, тәрбие жүйесі өзін-өзі ұйымдастыруға қабілетті болып келеді. Басқаша айтқанда, белгілі бір жағдайда жүйе жаңа құрылымды және құрылым жаңа элементтерді тудыруы мүмкін.

Осылайша **тәрбие жүйесі** мақсаттар, ұжымдық қатынастар, шығармашылық істер, тәрбие жұмыстарын ұйымдастырудың әртүрлі формалары мен тәсілдерінің бір-бірімен өзара тығыз байланысты *жиынтығы* ретінде қарастырылады.

1.2.3. Тәрбие жүйесін құру және дамыту міндеттері

- Бүгінде тәрбие процесін іс жүзінде белгілі бір *жүйе* арқылы құру нәтижелі болады. Бұл *мектепте тәрбие жұмысын ұйымдастырудың негізгі буыны болып табылады*. Бұл жүйеде педагог қаншалықты дарын иесі болмасын, ол жалғыз, тек *пікірлес ұжым* ғана (коллектив единомышленников) жүйені құрады және оны дамытады (**Маленкова Л. И.**).
- Сондықтан да **тәрбие жүйесінің өзегі *тәрбиелеуші ұжым*** болып табылады. Бұл жүйеде педагогтар мен оқушылар ұжымы өмір сүреді. Педагогтар ұжымы – жүйені басқарушы, ал оқушылар ұжымы – жүйедегі басқарылушы объект және субъект ретінде танылады.
- Тәрбие жүйесін құрудағы негізгі *мақсат* – **баланың өзін-өзі дамытуы және өзін-өзі жүзеге асыруы** үшін жағымды ортаны қалыптастыру.

□ Тәрбие жүйесін құру және дамытуда бірнеше *міндеттерді* жүзеге асыру қажет.

1) Балаларда әлем жайында біртұтас және ғылыми тұрғыдан дәлелденген көзқарастарды қалыптастыру. Балалар бұл тұтастықты өздері жете түсінуі және нақты сезінуі шарт.

2) Балаларда азаматтық сананы дамыту. Бұл, өз кезегінде елдегі жүріп жатқан түрлі жағдайлар мен құбылыстарға жауапкершілікпен қарайтын азаматты тәрбиелейді.

3) Балаларды жалпыадамзаттық құндылықтарды меңгеруге тарту және оларда оған барабар мінез-құлық қалыптастыру;

4) Тәрбие жүйесінде маңызды бір міндет – тұлғаның шығармашылық күшін дамыту.

5) Балалардың өздерін және өз мүмкіндіктерін іске асыру және өзін-өзі көрсете білуіне барынша көмектесу.

❖ Тәрбие жүйесін бұлай құру ерекшелігі *субъект* ретінде барлық жағдай тек *бала үшін* жасалынады.

❖ Тәрбие жүйесін құрудағы нәтижелік – бұл *мақсатты* айқын анықтаумен байланысты болады.

❖ Мақсаттың нәтижелі болуы тек *іс-әрекетке* байланысты анықталады. Іс-әрекет тәрбие жүйесінің біртұтастығын қамтамасыз етеді. Ол екі блоктан – дидактикалық блок және тәрбие жұмысының блогынан тұрады. Бұлар жүйекұрушы әрекет деп аталады (*танымдық, еңбек, спорт, көркемөнер, шығармашылық және т.б. әрекеттер*). Жүйекұрушы әрекеттер оқушы тұлғасының дамуын қамтамасыз етеді.

❖ Тәрбие жүйесі, сонымен бірге **ортамен** де өзара байланыста құрылады. Өйткені тәрбие тұлғаның нәтижелі дамуына ықпал ететін *тәрбиелеуші ортаны құрудан* басталады. Олардың қатарына *табиғи және әлеуметтік орта* жатады.

- Жүйенің іс-әрекетке апаратын маңызды элементтерінің қатарына оны ұйымдастыратын **формалар мен әдістер** де жатады.

Форма

(педагогика тұрғысында) – оқу-тәрбие процесінде өмір сүретін тәсіл, оның ішкі мәні, мазмұны мен логикасының сыртқы қабығы (оболочка); педагогикалық процесті барлық компоненттерінің бірлікте аяқталуы.

Әдіс

(грек тілінде metodos – таным немесе зерттеу жолы) – белгілі бір нақты міндеттерді шешуде, практикалық немесе теориялық ақиқатты меңгеруде бірыңғай, біртектес амал-тәсілдердің, операциялардың жиынтығы.

□ Тәрбие жүйесін құруда төмендегідей **принциптер** басшылыққа алынады.

1) жүйелік принципі;

2) объективтілік принципі;

3) оптималдық принципі;

4) нәтижелілік принципі;

5) мақсаттың нақты болу принципі;

6) мәліметтердің дәлдігі принципі;

7) кері байланыс принципі;

8) демократилық принцип;

9) тәртіптілік принципі;

10) ынталандырушылық принципі;

11) бастамашылықты марапаттау принципі.

- Тәрбие жүйесінің даму процесі сипатталады:
- а) әр түрлі идеялардың тууы және жоғалуы;
- ә) әр түрлі іс-әрекеттердің пайда болуы;
- б) ұжымның қалыпты өмір сүруі немесе күрделенуі.

- Тәрбие жүйесін басқару мәселесіне келсек, онда ол 3 аспектіден құралған.
- 1. Жүйенің даму процесін басқару.
- 2. Жүйенің біртұтастығын бекітуге бағытталған басқару.
- 3. Балалар мен үлкендердің ұжымдық қарым-қатынас жүйесін басқару.

1.2.4. Тәрбие жүйесінің қалыптасу және даму кезеңдері, олардың ерекшеліктері. Тәрбие жүйесінің қалыптасу деңгейін анықтау өлшемі

- Тәрбие жүйесі статистикалық, бір ғана немесе мәңгілік қалыптасқан құрылым болмайды. Ол үнемі өзгереді, дамиды. Оны дамытудағы бірден-бір мақсат - тәлімгерлердің тұлғасын жан-жақты дамыту қажеттілігімен байланысты қарастырылады. Әртүрлі тәрбие жүйесін дамыту бірнеше кезеңдермен жүзеге асыруда мүмкін болмақ.

Бірінші кезең – **жүйенің құрылуы.**

Ондағы негізгі мақсат – жаңа педагогикалық жобаны құру, пікірлес ұжымды қалыптастыру. Соған сәйкес, онда белгілі бір әрекеттің түріне қатысты адамдарды көптеп тарта бастайды. Содан кейін біртіндеп дәстүрлерді және оған қатысушы тараптардың өзара әрекеттесу тәсілдерін, құндылық бағдарды қалыптастыра бастайды.

Екінші кезең – **мектеп өмірін тұрақтандыру.**

Ол тәрбие жүйесінің құрылымы мен жүйекұрушы ұжымның іс-әрекетінің мазмұнымен байланысты анықталады. Бұл кезеңнің ерекшелігі: жүйедегі компоненттердің ішкі байланысы әлі де болса тұрақсыз болып келеді, бірақ, оларды тәртіпке салу процесі үнемі жүріп жатады.

Үшінші кезеңде тәрбие жұмысының **жүйесін құру аяқталады**

оның компоненттерінің ішкі байланысы тұрақтанады, мектеп өмірі тәртіпке келеді, оқу-тәрбие жұмыстары қабылданған ережеге сәйкес атқарылады. Кірігу процесі күшейеді, нәтижесінде бұл процесс оқушылар ұжымның оқу және оқудан тыс әрекеттерін толыққанды қамтыйды.

Тәрбие жүйесін басқару өзінде қарастырады:

- тәрбиелік шаралардың нақты бір формасын таңдау;
- шаралардың мақсаттары мен міндеттерін анықтау;
- шараларды өткізуге ынталы топ пен оқушыларды таңдау;
- ынталы топпен бірігіп тәрбие жұмыстарын жоспарлау;
- шараларды ұйымдастыру және өткізу жұмыстарын ынталы топ мүшелеріне бөліп беру;
 - шараларды өткізуге дайындық жұмыстары;
- сынып жетекшісінің тәрбие шараларын дайындауда оқушыларға ақыл-кеңес беруі;
 - ынталы топпен бірігіп шараларға дайындықты тексеру;
 - тәрбиелік шараларды өткізу;
- оқушылармен бірігіп өткізілген тәрбиелік шараларға талдау жасау;
 - алдағы жұмысты жоспарлау.

Тәрбие жүйесінің қалыптасу деңгейін анықтаудың екі өлшемі

Факт тәрбие жүйесінің қалыптасқан немесе қалыптаспаған жағдайын анықтауға мүмкіндік береді

Сапа оның деңгейі мен нәтижесін анықтайды.

Бірінші өлшемнің көрсеткіші:

- мектептің өмір сүру әрекетінің талапқа сай келуі (оқу-тәрбие жұмысының мазмұны, көлемі және сипаты, мүмкіндігі және жағдайы);
- бірыңғай мектеп ұжымының қалыптасуы;
- тәрбиелік ықпалдың болуы, педагогикалық күштердің шоғырлануы.

Екінші өлшемнің көрсеткіші:

- тәрбиелік жүйе негізіне кіретін педагогикалық тұжырымдамалар, идеялар және ұстанымдарды жүзеге асыруда қойылған мақсаттың жуықтау деңгейі;
- мектепте жалпы психологиялық жағымды көңіл-күйдің, жүйедегі субъектілердің өзара тығыз қарым-қатынасының болуы және олардың әлеуметтік қорғалу жағдайы;
- оқушылардың тәрбиелік деңгейі, өзінің беделін сезінуі т.с.с.

құзырлық
(компонентность)

құрылымдық
(структурность)

Тәрбие жүйесінің белгілері

көпдеңгейлік
(многоуровневость)

өзара байланыстылығы
(взаимосвязанность)

себепшілдік
(обусловленность)

1.2.5. Педагогика тарихында тәрбие жүйесінің жан-жақтылығы

- Қазіргі педагогикалық ақиқаттың феномені ретінде біртұтас педагогикалық процесте тәрбие процесін жүзеге асыратын, *тәрбие жүйесі* танылады. Бұл, ең алдымен **педагог-новаторлардың** (Щетинин, Тубельский, Захаренко, Тарасов және т.б.) авторлық мектептері. Бүгінде олар құбылыс ретінде *гуманистік тәрбиенің* негізін құрайды.
- **Гуманистік** – бұл Адамды жоғары құндылық ретінде тануды қарастыратын дүниетанымдық ұстаным. Гуманизм болмаған жерде өмір жоқ және өмірдің бақытын ойлаудың қажеті болмайды (Н.Е.Шуркова).
- Педагогика ғылымының пайда болуы мен даму тарихында көптеген тәрбие жүйесі пайда болды. Олар философиялық, әлеуметтік және психология-педагогикалық тұжырымдамаларға негізделді. Солардың кейбіріне тоқталайық.
- Ерте дәуірдегі бізге жеткен тәрбие жүйесіне қатысты жекелеген идеялар және бағыттар грек қалалары мен мемлекеттерінде, Спарта мен Афинада құрылып, солардың экономикалық және саяси құрылымдарының ерекшеліктерін бейнеледі.

Спартаның тәрбие жүйесі -

тәні мен жаны мықты әскерилерді даярлауды мақсат тұтты. Оны мемлекет өз мойнына алып, 3 кезеңде жүзеге асырды.

1-кезеңде (7-15 жас аралығы) балалар оқу мен жазуға және денесін шынықтыруға дағдыланды, ауыр дене сынынан өтті, нәпсіден тыйылушылық (аскетизм), аз сөйлеу, қатаң бақылау және тәртіпке үйретілді.

2-кезеңде (15-20 жас) жастар оқу-жазудан бөлек өлең айту және музыканы меңгерді, аштық пен дене ауыруын көтеруге, өз бетінше тамақ тауып жеуге үйретілді, құлдарды жазалауға қатысты, өзін-өзі бақылау және өзін-өзі тәртіпке шақыруға дағдыланды.

3-кезеңде (20-30 жас) олар біртіндеп әскери қауымдастықтың толыққанды мүшесі мәртебесіне ие болды. Бұл кезеңде олар найзаны, қылышты және т.б. қару-жарак түрлерін жетік меңгеруі, кез-келген уақытта өзінің әскери міндетін атқаруға, өзінің өмірін қиюға даяр болуы тиіс болды.

Афинаның тәрбие жүйесінде тұлғаны жан-жақты және үйлесімді дамытуды өзінің мақсаты етіп ұстанды.

1-кезеңде (7-16 жас) балалар бірмезгілде саз және гимнастика мектептеріне қатысты. Онда олар әдеби, саз және әскери-дене тәрбиесін алды.

2-кезеңде (16-18 жас) жастар гимнастикадан, шешен сөйлеуден және пікір сайысынан өздерінің білімдерін және тәрбиесін жетілдіреді.

3-кезеңде (18-20 жас) жастар әскери шеберліктерін жетілдірумен қатар шешендік өнерімен, философиямен айналысу міндеттелді.

Афинаның тәрбие жүйесі «адамгершілік жиынтығын» (совокупностью добродетелей – рақымшылдық) меңгеруге бағытталған. Нәтижесінде олар «жеті еркін өнерден» танымал болды.

Еуропада YI-XV ғ.ғ. тәрбие жүйесін қалыптастыруға діни дәстүрлер ықпал етті (православие, мұсылман, будды, иудей)

Орта ғасыр дәуірі кезеңінде **рыцарлық тәрбие жүйесі** параллельді өмір сүрді. Ол бірнеше кезеңнен тұрды:

1-кезең: 7 жасқа дейін бала үй тәрбиесін алды.

2-кезең: 7-ден 14 жас аралығында феодалдық қоғамдағы атақты ерлі-зайыптыларға қолбала болып қызмет етті және сарай өміріне қатысты белгілі бір дәрежеде білім алып, тәжірибе жинақтады.

3-кезең: 14 жастан бастап 21 жасқа дейін жастар рыцарлар арасында қару-жарақ асу мәртебесіне ие болып, «махаббаттың, соғыстың және діннің бастамасын» («начала любви, войны и религии») меңгерді.

4-кезең: 21 жасты рыцарлыққа арнап, соның барысында дене, әскери және адамгершілік тұрғыда ер жету, турникте, жекпе-жекте өнер көрсету сынағынан өту міндеттелді.

1.2.6. Тәрбиенің гуманистік жүйесі және оның негізгі міндеттері мен принциптері

- **Гуманизм** - (лат. humanus – человеческий, свойственный человеку, человеколюбивый – адамшылық, адамға тән, адамшылығы бар) ертедегі ойшылдар мен педагогтардың құнды еңбектерінен бастау алады.
- **Гуманистік педагогика** - XX ғасырдың 50-ші жылдарының аяғында 60-шы жылдардың басында АҚШ-та пайда болған гуманистік психология идеясының қазіргі кездегі тәрбие теориясы мен тәжірибиесіндегі педагогиканы қайта жаңғыртуға бағытталған саласы.
- **Сухомлинскийдің пайымдауынша** «жақсы сезім өзінің тамырымен балалық шаққа сапар жасауы қажет, ал адамшылық, ізгілік, қайырымдылық, мейірімділік еңбекте, қамқорлықта, қоршаған әлемнің әсемдігіне толқу жағдайында туындайды» деген екен. Бұлардың бәрі, айналып келгенде бүгінгі **тәрбиенің гуманистік** сипатын құрайды.

Міндеттері:

1) тәлімгерлерді жалпы адамзаттық құндылықтар жүйесімен таныстыру;

2) әрбір тұлғаның шығармашылық күшін анықтау;

3) тұлғаның еркіндік сезімін және объективті жағдайда өзіне-өзі баға бере алатын қабілетін қалыптастыру;

4) бірлескен өмірдің ережелері мен нормаларын құрметтеу;

5) еңбекке жағымды қатынасты орнату;

6) ұлтаралық татулық пен ұлттық құндылықтарды мақтаныш ету сезіміне негізделген тұлғааралық қарам-қатынас мәдениетін қалыптастыру және т.б.;

методологиялық принциптерді

- 1) тұлғалық-бағдарлық ілім тұлғаны жоғары әлеуметтік құндылық ретінде тану; тәлімгерге қарым-қатынас тәрбие субъектісі ретінде қарастыру;
- 2) табиғатқа сәйкестілік – тәлімгерлердің жыныстық және жас ерекшеліктерін ескеру;
- 3) мәдениетке сәйкестілік – халықтың ұлттық дәстүрлеріне арқа сүйеу;
- 4) тұлғааралық қарым-қатынасты ізгілендіру;

гуманистік принциптер

- 1) тәрбиеленушінің құқығы мен еркіндігін сыйлау;
- 2) оның сезіміне арқа сүйеу;
- 3) жеке басына шамаға лайық және ақылға сыйымды ойластырылған талаптар қою;
- 4) қойылған талаптарды орындаудан бас тарту жағдайында да, оның позициясын сыйлау;
- 5) өз бетінше болуы құқығын сыйлау;
- 6) тәрбиесінің нақты мақсатын оның санасына жеткізу;
- 7) оған қажетті тәрбиелік сапаны күштемей қалыптастыру;
- 8) ар-намысына, абыройына нұсқан келтіретін, қорлайтын дене және басқадай жаза түрлерінен бас тарту;
- 9) белгілі бір себеппен оның сеніміне қарама-қайшы келетін сапаларды қалыптастыруға қарсы болу құқығын тану;
- 10) педагогикалық ықпал ету процесінде оның келеңсіз жақтарын алдын-ала ескерту;
- 11) оның қызығушылығын, талғамын, қалауын, қажеттілігін есепке алу.

Гуманистік бағыттағы тәрбие жүйесінің белгілері.

- мектептің тәрбие жүйесінің дамуында бірыңғай тұжырымдаманың болуы;
 - салауатты өмір сүру салтын қалыптастыру;
- балалардың тәрбиелік әрекеттерін ұйымдастырудың ұжымдық, топтық және жеке-дара формаларының өзара ықпалдастығы және әрекеттестігінде үйлесімділіктің болуы;
- балалардың әртүрлі ұжымдары мен бірлестіктерінің жан-жақты әрекетінің болуы.

1.2.7. Қазақстан мектептеріндегі тәрбие жүйесі. Қазіргі мектептегі тәрбие жүйесі мазмұнының проблемалары.

- Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Қазақстан Республикасының **тәрбие жүйесінің мақсаты** – оқушылардың жеке тұлғалық сапалығы, қазақстан патриоттылығы, гуманизмі және жалпы адамзаттық құндылықтары негізінде қалыптастыру», - деп атап көрсетілген.

тәрбие жұмысын одан әрі жетілдіру және дамыту мақсатында тәрбиенің кешенді бағдарламасы әзірленуде. Оның **жетекші принциптері** болып табылады:

- құқықтық және саясм мәдениетті тәрбиелеу;
- патриоттық тәрбие;
- рухани-адамгершілік тәрбие;
- құқық бұзушылық пен экстремизмнің алдын алу;
- салауатты өмір салтына тәрбиелеу;
- ата-аналармен әлеуметтік әріптестік;
- өзін-өзі басқару;
- өзін-өзі тану және өзін-өзі дамыту;
- эстетикалық тәрбие
- экологиялық тәрбие;
- кәсіби бағдар жұмысы.

Бақылау сұрақтары

1. Тәрбие жүйесі дегеніміз не және тәрбие процесін ұйымдастыруда тәрбие жүйесін басшылыққа алудың маңызы қаншалықты?
2. Тәрбие жүйесін құрушы факторға не жатады?
3. Тәрбие жүйесінің құрылымы немесе компоненттері қандай?
4. Тәрбие жүйесінің қалыптасу кезеңдері, олардың ерекшеліктері қандай?
5. Қазіргі тәрбие жүйесінің маңызды өлшемі ретінде қандай идея қарастырылады?
6. Тәрбие жүйесінің жан-жақтылығы және тәрбиенің гуманистік жүйесі дегеніміз не?
7. Жан-жақты мәдени тұлғаны қалыптастыруға бағытталған тәрбие жүйесінің тарихи қалыптасуы қалай болды?
8. Қазақстан мектептерінде тәрбие жүйесін қалай қалыптасқан және ондағы шешімін таппаған қандай проблемалар бар?

Әдебиет тізімі:

- 1.С.Әбенбаев, Г.Ахметова. Тәрбие жұмысының ториясы мен әдістемесі. /Оқулық. – Астана: Фолиант баспасы, 2017 жыл. -Б. 31-73.
- 2.С.Әбенбаев. Педагогика. Оқулық. –Астана: Фолиант баспасы, 2015 жыл. -Б. 64-76; 197-204.
- 3.С,Иманбаева, Ш.Майғаранова. Тәрбие жұмысының ториясы мен әдістемесі. /Оқулық. –Алматы, 2017 жыл. -Б. 113-133.